चतुर्थ निकषः

1. **प्रस्तावनाः-** काशीविश्वनाथान्नपूर्णागंगाऽऽशीर्वादात् सदाप्रसन्नः कवीन्द्रैरुपास्यः कलामञ्जुलास्यः बहुविधशास्त्रविज्ञान-तन्त्र-यन्त्र-ज्योतिष-कर्मकाण्ड-वेद-वेदाङ्गादिपरिशीलनविद्यातपसाधनसमुन्नताचार्यैः सम्मानितः सम्पोषितः सत्कृतश्च श्रीकाशीधामपुण्यनगरस्य हृदयभागे-मध्यदेशेऽवस्थितोऽयं विश्वविद्यालयः प्राचीनकालादेव राजते। विश्वस्य सर्वप्रथमसंस्कृतविश्वविद्यालयोऽयं संस्कृतसंस्कृतिधर्मसम्प्रदायादिनां राजधानीभूतकाशीनगरमध्ये 67 एकड़ेषु (3,26,280 वर्गगजेषु) पवित्रपर्यावरणसाधनसिक्ततपोपुतभूमिषु विभाति।अत्र राजते वाणीविलास, प्रस्फुरति सर्वत्र वेदध्वनिः, विकसति शास्त्रपठन पाठनपरम्परा विस्लतिव वटुकाना मानवकानां च मन्त्र-श्लोक- गीत परम्परा आकर्षति विविधविध वृक्ष वनस्पतिनामुल्लसितपरम्परा विहरति लतावल्लरी, समुल्लसति पुष्पसरणिच सर्वेऽत्र सम्मुल्लासानन्दमनुभवन्ति

विश्वविद्यालयोऽयं सर्वप्रथम ईष्टइण्डियाकम्पनीरेजीडेन्ट श्री जोनाथनडंकनप्रस्तावानुसारं 1791 ईस्वीये वर्षे संस्कृत पाठशालारूपेण संस्थापितः। तदनन्तर श्री जे म्योरमहाभागस्य प्राचार्यत्वे काशीकराजकीयसंस्कृतकालेजः 1844 ई0 वर्षे परिवर्तितः। पुनश्च 1958 ई0 वर्षे वाराणसेयसंस्कृतविश्वविद्यालयरूपेण संजातः प्रथमः कुलपति श्री आदित्यनाथझा महोदय आसीत्। पुनश्च 1974 ईस्वीयवर्षे 'सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालय' रूपेणसुशोभितः।

षट्संकायसंवलितेऽस्मिन् विश्वविद्यालये अनेके विभागाः विलसन्ति' तेषु विभागेषु मुख्यरूपेण संस्कृतातिरिक्ता पाली-प्राकृत-जैन-बौद्ध-हिन्दी-राजनीतिशास्त्रादि, शिक्षाशास्त्रादि-फ्रेंचादि वैदेशिक भाषाणामध्ययनं अध्यापनञ्च कार्यं प्रचलति। 40 परम्परागतविद्यानां 15 आधुनिक विद्यानां 6 व्यवसायिक पाठ्यक्रमाणां 8 वैदेशिकभाषाणाञ्चाध्ययनाध्यापनमत्र भवति।

प्राच्यविद्या-भारतीयज्ञानपरम्परापदिरक्षणसंवर्द्धन-संपरिशीलन कार्येषु निरते सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयपरिसरे शिक्षण-शिक्षणेत्तर-ज्ञान-विज्ञान-प्रतिभाशील-चारित्र-संवर्द्धनार्थं गुणवत्तायाः परिरक्षणार्थं च पर्याप्तसुविधा-वर्तन्त इति न वा, तासां सर्वात्मना परीक्षणमेव संवर्द्धनमेव चास्य निकषस्य विषयः। एताभ्यः सुविधाभ्यः छात्रा-शिक्षकाः कार्यसहायकाश्च कथं लाभान्विता भवन्तीति वृत्तमप्यत्र अपेक्ष्यते। तदितरसम्बद्धविषयेषु भाविविकासस्य कृते सुविधानां विस्तार इत्यमपि अत्रैव अन्तर्भवति।

अस्यनिकषस्य प्रमुखचतुर्विन्दव अधोविन्यस्ताः सन्ति –

1. भौतिक सौविध्यानि (Physical Facilities)
2. अधिगम संसाधनरूपेण ग्रंथालय (Library as Learning Resource)
3. सूचना प्रविधिकी मूल संरचना (IT Infrastructure)

4. परिसरस्य मूल संरचनाया अनुरक्षणम् – (Maintenance of Campus Infrastructure)

4.1 भौतिक सौविध्यानि

शैक्षिकपाठ्यक्रमाणां शैक्षिककार्यक्रमाणां च सुष्ठुरीत्या शोभनशैल्या प्रभावकरीत्यापद्धत्या च निर्वहणार्थं भौतिकसौविध्यानां प्रामुख्येन भूमिका वर्तते। शैक्षिकविकासेन सह भौतिकसंसाधनसामग्र्या अपि बृद्धिरावश्यकी। पाठ्यचर्चातिरितिक्तानि प्रशासनपराणि च कार्याणि संसाधयितुमावश्यकानि। परिसरे सहकारी सुविधानां विकासोऽप्यावश्यकः।

4.1.1 सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालय परिसरे कक्षाप्रकोष्ठानि प्रयोगशाला संगणकयंत्राणि अन्यानि सहायकानि च संसाधनानि उपलब्धाः सन्ति। - 08

संस्थापरिसरे अध्यापनकक्षाणां संख्या द्वयसप्ततिः (72) सन्ति। ते कक्षा सम्यगोपलब्धपारम्परिकाधुनिकसंसाधनसुशोभिता सन्ति।

वेदवेदाङ्गसंकायस्य पञ्चाध्यापन कक्षाः सन्ति। तेषामतिरिक्त विभागाध्यक्षस्य कक्षाऽन्याचार्याणामपि कक्षाः सन्ति।

अधोविन्यस्तरूपेण विभागानुसारं अध्यापनकक्षाणां विवरणम् –

1.	बौद्धदर्शनविभागः	-	त्रयाध्यापनकक्षाः
2.	संस्कृतविद्याविभागः	-	चत्वारअध्यापककक्षाः
3.	पालि एवं थेरवाद विभागः	-	त्रयकक्षाः
4.	प्राकृत एवं जैनागम विभागः	-	01
5.	जैनदर्शनम्	-	01
6.	न्यायवैशेषिक	-	03
7.	वेदान्त विभागः	-	04
8.	पूर्व मीमांसा	-	01
9.	सांख्ययोगतन्त्रागमः	-	05
10.	सामाजिक विज्ञानम्	-	05
11.	तुलनात्मकधर्मदर्शनम्	-	03
12.	शिक्षाशास्त्रविभागः	-	03
13.	व्याकरणविभागः	-	06
14.	ज्योतिषविभागः	-	05

15.	साहित्यविभागः	-	06
16.	पुराणेतिहासविभागः	-	04
17.	प्राचीनराजशास्त्रविभागः	-	04
18.	ग्रन्थालयविभागः	-	01
19.	विज्ञानविभागः	-	02
20.	वेदविभागः	-	05
21.	भाषाविज्ञानविभागः	-	02
22.	अनुसन्धानविभागः	-	01

2. दृश्यश्रव्योपकरणैः युक्तानामध्यापनकक्षाणां पञ्चदशसंख्याः सन्ति।

अपट्रानपावरट्रानिक्स लिमिटेड नवचेतना केन्द्र-अशोक मार्ग-कम्पनीद्वारा निर्मिता कक्षाः। इत्थं तेषां विवरणम् –

1. शिक्षाशास्त्रविभागे - एककक्षः
2. पाणिनिभवनपरिसरे-प्रथमतले ज्योतिषविभागे व्याकरणाविभागे च एक-एक कक्षः अस्ति। द्वितीयतले त्रयः कक्षाः - साहित्येपुराणेतिहासे प्राचीनराजशास्त्रे च, ग्रंथालय विज्ञान विभागैककैकः अस्ति।
3. बहुसंकायभवने त्रयः कक्षाः - तुलनात्मकधर्मदर्शनसामाजिकविज्ञान- सांख्ययोगतंत्रागमविभागेषु चैकैककक्षः ।
4. श्रमणविद्यासंकाये विस्तृतभवन (हॉल) द्वयेऽस्तः।
5. ऑनलाईन संस्कृत भाषा प्रशिक्षणकार्यक्रमस्य मुख्य-कार्यालय सर्वविधसुसज्जित-प्रयोगशालादिसुशोभितोऽस्ति
6. अनुसंधानसंस्थानम् – एकः
7. भाषाविज्ञानलैबः - अनुसन्धानसंस्थापनपरिसरैक।
8. विज्ञानविभागे एकः कक्ष। एतद्विषयकः विश्वविद्यालय पत्राङ्कः 3949/12 दिनाङ्कः 17.04.2012 उपारोपितः।

3. उच्चतकनीकीयुक्तैकः कक्षः श्रमणविद्या संकाय परिसरे गोकुलचन्दजैनेव्याख्यान कक्ष अधुना संस्कतप्रशिक्षण केन्द्र रूपेणसुशोभितोऽस्ति

4. शिक्षणाधिगमार्थम् – संगणक-लैपटॉप-प्रिण्टर-फोटोस्टेट-प्रोजेक्टरादिनामुपलब्धता प्रभूतरूपेण वर्तते। 2022 वर्षे नव्यसंगणकयंत्राणाां (50) प्रिण्टर (3) आदि विभिन्न विभागेषु प्रदानं कृतमस्ति।

5. व्याख्यानरिकार्डिंग कक्षैकः अस्ति। ऑनलाइन संस्कृत प्रशिक्षण केन्द्रे सुष्ठुरीत्या व्याख्याभिलेखीकरणविविधयन्त्रयुक्तप्रयोगशाला संस्थापिता संचालिता च।

6. भाषाप्रयोगशाला अस्ति।

इत्थं भौतिक सौविध्यानां कक्षा प्रकोष्ठ-प्रयोगशाला-संगणकरूपशिक्षणाधिगमसंसाधन सुविधाऽस्ति। अन्यान्यान्यपि अनेकसौविध्यानि परिसरे उपलब्धाः सन्ति।

अन्यसौविध्यानि

सभागारः - परिसरे सभागाराः सन्ति।

1. पाणिनिभवने पाणिनि सभागारः
2. योगसाधनाकेन्द्रसभागारः
3. श्रमणविद्यासंकाये गोकुलचन्दजैन (बौद्धकक्षसभागारः) अधुना तु संस्कृत प्रशिक्षणकेन्द्रोऽस्ति।
4. अतिप्राचीनमुख्यभवने एकः विस्तृतः सभागारः
5. शताब्दीभवने सभागारः

मुक्तविस्तारसभागारः

1. परिसरे विस्तृतसभागारः दीक्षान्त मण्डपेत्याख्यः मुक्तविस्तृतसभागारः सुशोभितः।

परिसरे अन्यसौविध्यानिछात्रावासादीनि –

1. सुरक्षितपरिसरे मां आनन्दमयी महिला छात्रावासः कन्यापूज्यानां कृते विद्यमानोऽस्ति।
2. म.म. पंडितजगन्नाथोपाध्यायअन्तर्राष्ट्रियछात्रावासः अन्तर्राष्ट्रिय (वैदेशिक) छात्राणां सीमान्त प्रदेशीय छात्राणां च कृते सुष्ठुशोभन् व्यवस्था युक्ताः। विराजते।
3. पं. शिवकुमारशास्त्रीनवीनछात्रावासः शास्त्रीआचार्यछात्राणां कृते वर्तते।
4. पं. गंगानाथझा छात्रावासः शास्त्री-आचार्य-शिक्षाशास्त्र पुस्तकालयविज्ञानछात्राणां कृते विद्यमानोऽस्ति।
5. पं. रामप्रसादशास्त्री शोधछात्रावासः शोधछात्राणां कृते परिसरे सुशोभितः।

आवाससौविध्यानि

परिसरे विविधप्रकारात्मकाचार्याधिकारीकर्मचारीनां कृते प्रभूतआवासात्मिकानि सौविध्यानि सन्ति।

1. मुख्यपरिसरे नवीनाध्यापकावासपरंपरामुख्यभवनस्य पश्चिमभागे शोभते।
2. प्राचीनशिक्षकावासः - परिसरबहिः-मुख्यागमकदक्षिणद्वारस्य पूर्वदिशायां विराजते।
3. कर्मचारिणां कृते अनुसन्धानपरिसरः राजते पूर्वद्वारस्याग्रभागेऽवस्थितः।

4. चतुर्थश्रेणी आवासः परिसरे एव विलसति।

अतिथिगृहम् – परिसरे एवं प्राकृतिकसौन्दर्ययुक्तं शताब्दीभवनं मुख्यातिथिगृहमस्ति। तत्र बहुविशालता वर्तते। आत्याधुनिकीकरणस्य कार्यमपिअभितम्। **अनेककक्षासन्ति –** विस्तृतकक्षा (हालाः) अपि सन्ति।

पूजामन्दिरम् – परिसरे वाग्देवीमन्दिर-सतीमाईमन्दिर-पञ्चदेवमन्दिरादिकं-बहुविधशोभनगुणयुक्तं राजते।

प्रयोगशाला – शोभनपरिसरे एव गृहविज्ञानविभागे गृहविज्ञान प्रयोगशाला, विज्ञानविभागे-विज्ञान प्रयोगशला, आधुनिक भाषा विज्ञान विभागे – भाषा प्रयोगशाला च छात्रछात्राणां कृते मानसिक-बौद्धिक-शारीरिक-सामाजिकशक्ति संख्यापनाय विकासायोद्‌वर्धनाय च सन्ति।

1. अस्मिन् विश्वविद्यालये सर्वत्र सी.सी.टी.वी. व्यवस्था वर्तते।
2. सर्वसंसाधनसम्पन्नः ग्रंथालयः-मुद्रित पाण्डुलिपिसंग्रहरूपश्च वर्तते।
3. सर्वत्र अन्तर्जालस्य व्यवस्था वर्तते।
4. प्रतिलिपि यन्त्रम् (Photostate Machine) प्रभूतं वर्तते।
5. दिव्याङ्ग- छात्राणां कृते विविधभवनेषु-परीक्षाभवने-पाणिनिभवने-बहुसंकाय भवने-श्रमणविद्यासंकायभवने च प्रवेशाय व्यवस्था आरोहिण्याः (Ramp) वर्तते।

संलग्नित विवरणम्

1. शैक्षणिकभवनस्य विभागानुसारं विवरणम्।
2. यथोपलब्धछायाचित्रं संलग्नम्
3. विश्वविद्यालय पत्रांक 3949/12 दिनांक 17.04.2012 संलग्नम्